

Ulla Carlsson, Lennart Weibull
Freedom of Expression in the Digital Media Culture, A study of public opinion in Sweden, Nordicom, 2018.

Gotovo sva društva današnjice možemo nazvati demokratskima, a njihovo primarno obilježje su zajamčena ljudska prava i slobode. Prema mnogima, kamen temeljac demokratski uređenoga društva je sloboda izražavanja. Na svim razinama društvenog života – povijesnoj, ekonomskoj, političkoj, kulturnoj – ta sloboda predstavlja nužan imperativ za funkcionalno djelovanje. Kako onda objasniti da je nešto što nazivamo „univerzalnim pravom” kao samorazumijevajuće i trivijalno za dublje analize, neprestano u središtu rasprava i nedoumica? Kako nalaže UN-ova Opća deklaracija o pravima čovjeka, sloboda izražavanja pitanje je prava, ali i etike i morala. Nikada ju se ne smije ograničiti na isključivo pravne aspekte gledišta jer se ono što ju čini važnom za društvo nalazi upravo u nama kao njegovim članovima. Tako promatranim društvom, kao organizmom koji je iznikao iz imperativa slobode izražavanja misli i osjećaja, dirigiraju mediji kao najvažniji u očuvanju demokracije. Medije danas smatramo „psima čuvarima” – odgovornima za provođenje i zaštitu naših prava i sloboda. Oni su ti koji stvaraju preduvjete za slobodu

izražavanja, ali joj u isto vrijeme postavljaju ograničenja. Njihova je uloga naglašena, a očekivanja građana velika. No danas, u vrijeme sveprisutne digitalizacije i njenih globalizacijskih učinaka, javljaju se i novi problemi. Poznato je da svako revolucionarno tehnološko otkriće sa sobom, osim niza prednosti, donosi i niz kritičkih pitanja. Sve naprednija tehnologija uzrokuje promjene koje se osim javne sfere, direktno tiču svih pripadnika društvene zajednice. Tehnologija narušava postojeći konsenzus kulturno utemeljenih i društveno ukorijenjenih norma i vrijednosti te se nerijetko pojavljuje kao prijetnja već uspostavljenim pravilima.

Iako digitalnoj tehnologiji možemo zahvaliti na demokratizaciji javne sfere, i tu postoji niz problema. S jedne strane gledišta, sloboda izražavanja – uz novonastali prostor predodređen za razmjenu mišljenja i ideja – nikada nije bila veća. S druge strane, nove platforme komuniciranja u svojoj raznolikosti donijele su neograničenu dostupnost i pristup informacijama, što najčešće rezultira pitanjem što je to „prihvatljivo”, a što nije? Gdje je ta granica koja dopušta

slobodno govorenje, a brani govor mržnje? Ukratko, što smijem, a što ne? Upravo se u tome sastoji problematika današnjeg funkcioniranja medija – postavljanje pravila i definiranje ograničenja. Kako zagovarati i poticati druge na izražavanje mišljenja, a u isto vrijeme im govoriti što smiju, a što ne smiju reći? Ipak, uz mnoštvo nejasnoća, najveće se rasprave danas vode oko sučeljavanja slobode izražavanja i prava na privatnost. Na primjeru provedenih studija u Švedskoj, razjasnit će se neke od nedoumica kada su u pitanju ograničenja slobode izražavanja, i to u multikulturalnoj, snažno demokratskoj zemlji.

O Švedskoj se danas govori ne samo kao o jednoj od ekonomski najrazvijenijih zemalja svijeta, već i kao o onoj koja prednjači u donošenju zakona o slobodi izražavanja kao temeljnoj za zdravu demokraciju. To je prva zemlja koja je formalno ozakonila pravila i odrednice djelovanja medija. Akt o slobodi tiska („Freedom of the Press Act”) donesen je 1766. godine postavljajući principe njegovog djelovanja koji ostaju u središtu švedskog konstitucionalnog nasljeđa sve do danas. Pravno je uspostavljena i veza između demokracije i slobode izražavanja kojom se udaraju temelji švedskoga demokratskog sustava, definirajući ga kao izgrađenog na slobodnom stvaranju mišljenja i univerzalnoj jednakosti. Uz konstitucionalna pravila, u novinarstvu su prisutna i ona etička. Tako su vlasnici

švedskih novina još početkom 20. st. osmislili svojevrstan „kodeks pravila” temeljen na samoregulaciji. Poštivanje je tih pravila dobrovoljno, a sve velike medijske organizacije toga se i pridržavaju. Zato ne iznenađuje duga povijest povjerenja švedskih građana u javne institucije. Ipak, Švedska nije mogla izbjeći komercijalizaciju i konvergenciju medija koja je transformirala način komunikacije, ali i društveno prihvatljivo ponašanje. Kao posljedica, nastupio je drastičan pad u korištenju tradicionalnih medija, a sve intenzivniji rast korištenja novih, digitaliziranih platformi. Platforme koje nisu pod zaštitom kao tradicionalni mediji – od svih najopasnije društvene mreže – ono su što otežava odvajanje javnog od privatnog, istine od laži, govora mržnje od „slobodnog izražavanja mišljenja”. Iz tog se razloga nameće pitanje zaštite osobnog integriteta i sigurnosti, ali bez ugrožavanja slobode izražavanja.

Istraživanja provedena u Švedskoj pokazala su kako je većina ljudi zadovoljna medijima i njihovim načinom djelovanja. Pod utjecajem trenutnih društvenih uvjeta i dobne karakteristike, manje povjerenja u medije ima mlađa populacija, rijetko se služeći tradicionalnim medijima koji su zaštićeni pravnim i etičkim obrascima. Ono što ih najviše brine je medijsko nepoštivanje ljudskog prava na privatnost, njihov cjelokupni odnos i tretiranje pojedinca prilikom izvještavanja. Kada su u pitanju temeljne vrijednosti, konvencionalizirane u dru-

štvu, pokazalo se da većina ipak smatra kako bi ograničavanje slobode izražavanja bilo prihvatljivo, pa čak i poželjno u pojedinim situacijama. Najosjetljiviji su po pitanju zaštite djece i mladih, manjina i ugroženih skupina općenito. Podržali bi i ograničenja u svrhu nacionalne sigurnosti, zaštite vlastite privatnosti i suzbijanja rasizma. Vrlo malen dio ispitanika ne podržava ograničavanje slobode izražavanja ni zbog kojeg cilja. Jasno je da ispitanici u većoj mjeri podržavaju ili odbijaju ograničavanje slobode izražavanja u skladu sa svrhom zbog koje bi se takve mjere poduzele, nego zbog stupnja zadovoljstva djelovanjem medija. Na temelju rezultata ustanovljen je obrazac prema kojemu bi građani podržali ograničavanje slobode izražavanja ako su njihova ostala prava i slobode, te temeljne vrijednosti društva, ugrožene.

U modernim društvima mediji su nositelji slobode izražavanja. Uzimajući u obzir njihovo djelovanje, ali prvenstveno poštivanje temeljnih ljudskih prava, većina bi ljudi bila spremna podržati ograničenja slobode izraža-

vanja. Važno je naglasiti utjecaj preobrazbe načina djelovanja medija i ljudskog korištenja medija, uslijed digitalizacije i naleta tehnoloških inovacija, koji direktno mijenjaju pojedinčevu percepciju osobne privatnosti. Većinski dio građana poštuje i cijeni slobodu izražavanja, ali ne više od ostalih vrijednosti. Zaštita temeljnih ljudskih prava i dalje ostaje primarni cilj svakoga od nas kao članova društva, a prvenstveno kao ljudi. Stoga mediji, kao naši „glasnici”, trebaju preispitati svoje uloge, prava i odgovornosti u novom ekonomskom i komunikacijskom okružju. Imajući na umu raznolikost kultura, tradicija i političkih interesa, potrebno je osigurati prostor za dijalog s građanima koji su voljni sudjelovati u stvaranju općeg suglasja. U tom se dijalogu mora čuti svačiji glas, mediji trebaju biti pravno uokvireni u skladu s novom tehnologijom, a društvo treba braniti integritet pojedinaca i grupa. To je način za održavanje demokracije zdravom, a čovjeka dostojanstvenim.

Stela Fumić

Ingela Wadbring i Leo Pekkala (eds)
CITIZENS IN A MEDIATED WORLD
A Nordic-Baltic Perspective
on Media and Information Literacy
Nordicom: University of Gothenburg, 2017
ISBN 978-91-87957-48-2 (print)
ISBN 978-91-87957-49-9 (pdf)

Medijska i informatička pismenost u središtu su zanimanja nordijske javnosti već godinama, a u posljednje vrijeme i baltičke, stoga je razlika među ovim dvjema skupinama zemalja ujedno i središnja misao knjige “Citizens in a Mediated World” urednika Ingele Wadbring i Lea Pekkale. Sadržajno je podijeljena u pet cjelina i trinaest poglavlja koja donose odabrane radove s istoimene konferencije održane u svibnju 2016. povodom UNESCO-va svjetskog dana slobode medija, a u organizaciji Nordicoma i Kaavija, ističe se u Predgovoru. Tako prvi dio knjige “*Points of Departure*” obuhvaća tri poglavlja. Život u digitalnom dobu zahtijeva usvajanje mnogih vještina vezanih uz aktivno i odgovorno služenje informacijskim i komunikacijskim tehnologijama, posebice otkako je sve raširenija upotreba društvenih medija doprinijela širenju društveno štetnih komunikacijskih formi poput govora mržnje u javnom prostoru, pri čemu šutnja postaje najveća prepreka demokraciji (usp. 2017, 11, 12). Stoga je uloga medijske pismenosti ključna poseb-

ce za najranjivije skupine u društvu poput djece i mladih, upozoravaju Ingela Wadbring i Leo Pekkala u prvom poglavlju “*Citizens in a Mediated World: Introduction*”. Među ostalim, upozorava se da razvoj koncepta i širenje definicije medijske pismenosti pokazuju dodatna potrebna znanja građana u medijaliziranoj kulturi i društvu, kako bi ono očuvalo svoje temeljne vrijednosti.

Proučavanje medijske pismenosti u nordijskim i baltičkim zemljama odabrano je zbog njihove sličnosti po društvenom, obrazovnom i digitalnom razvoju, ali i zbog činjenice da se medijska pismenost u spomenutim zemljama percipira kao mogućnost za kulturni i gospodarski razvoj. O tome svjedoči i činjenica da su u promociju medijske pismenosti uključeni svi značajniji dionici u društvu – od Vlade do nevladinih organizacija, ističe Sanni Grahn-Laasonen u drugom poglavlju “*Note from the Finnish Minister of Education and Culture*”, koje u cijelosti prenosi njegov govor s konferencije strukturiran oko tri teme: “1) politike vezane uz medijsku i in-

formacijsku pismenost u Finskoj, 2) uvod u srž nove obrazovne kurikule za formalno obrazovanje i 3) važnost međunarodne suradnje za osnaživanje globalnog građanstva i demokracije” (2017: 17). Zaključno je istaknuta važnost međunarodne suradnje u jačanju građanstva i demokracije, a protiv bilo kojeg oblika radikalizma i društveno štetnih komunikacijskih formi (usp. 2017, 18). Kritičke vještine i znanja u korištenju medija koje obuhvaća koncept medijske pismenosti pomažu u osiguravanju demokratskih procesa u društvu, ističe Mari Sol Pérez Guevara, glavna predstavica u uredu Europske komisije za medijsku pismenost u trećem poglavlju “*EU Policy and Actions Related to Media Literacy*”. Iako je riječ o konceptu koji se razlikuje ovisno o nacionalnom kontekstu, autorica podsjeća kako EU uz podršku EP-a financira brojne projekte koji doprinose slobodi medija i pluralizmu, a sve s ciljem osnaživanja građana u demokratskim društvima (usp. 2017, 19, 20). Iznoseći statističke podatke o konzumaciji medijskog sadržaja, autorica naglašava kako ta složena pitanja nije moguće riješiti samo regulacijom, već i jačanjem kritičke svijesti o kvaliteti konzumiranog sadržaja, pri čemu se naglasak pridaje javnim medijskim servisima (usp. 2017, 21). Uloge EK-a u odnosu na medijsku pismenost su višestruke; “1) isticanje dobrih praksi kada je u pitanju medijska pismenost, 2) podupiranje suradnje među različitim dionicima unutar

zemalja članica i 3) kreiranje strategije između različitih EU politika i inicijativa vezanih uz medijsku pismenost” (2017: 22).

Demokracija i mediji neizostavno su povezani i ovisni jedni o drugima, budući da osiguravanjem informacija građanima mediji utječu na neovisnost i kvalitetu izbornog procesa. U zemljama u kojima je stupanj demokracije veći, ljudi više drže do ideala medijskih sloboda i profesionalnog novinarstva, (usp. 2017, 34) ističu Auksė Balčytienė i Ingela Wadbring u četvrtom poglavlju “*News Literacy. Reinventing the Ideals of Journalism and Citizenery in the 21st Century*” kojim započinje i druga tematska cjelina knjige “*Overviews*”. Medijski diskurs u digitalnom dobu ugrožen je govorom mržnje te marketinškim i PR elementima, a te se promjene odražavaju i na proizvodnju medijskog sadržaja koja kao imperativ ističe brzinu i multikanalnost. Autorice govore o zlorabama interneta u nordijskim zemljama u vidu grupa na društvenim mrežama koje promoviraju ksenofobiju i rasizam, dopirući na taj način brzo do mladih i neiskusnih konzumenata koji ni ne sumnjaju u vjerodostojnost takvih poruka (usp. 2017, 39). Stoga *news literacy* može pomoći građanima u osnaživanju za demokratske procese, ali i pomoći u kritičkom promišljanju o konzumiranom medijskom sadržaju. Digitalno doba utječe na promjenu koncepta medijske pismenosti, namećući paradigmu građanina/konzumenta kao

klijenta, ističu Auksė Balčytienė i Kristina Juraitė u petom poglavlju “*Media Literacy and Expanding Public Spaces. Risks and Policies in the Baltic Countries*”. Dodaju kako su promocija i razvoj tog koncepta ovisne i o gospodarskom statusu pojedine zemlje – što je on jači i razvijeniji, to je i izdvajanje za medijsko opismenjavanje veće (usp. 2017, 46). Autorice su opisano prikazale u sklopu pregleda razvoja triju baltičkih zemalja (Estonije, Latvije i Litve) s političkog, ekonomskog i kulturološkog aspekta. Baltički medijski kontekst pokazuje kontinuirani razvoj od medijskih navika i rutina do medijske pismenosti kao koncepta. Iako baltički mediji nastoje ispuniti demokratske funkcije medija, autorice upozoravaju na paradoks – porast pristranog novinarstva te okrenutost ka komercijalizaciji medijskog sadržaja. Stoga je uloga medijske pismenosti važna za razumijevanje slobode medija i njenih učinaka na javnu participaciju (usp. 2017, 47). U svim analiziranim zemljama uočena je velika uloga nevladinog sektora te internacionalnih programa pod pokroviteljstvom EU-a, EK-a, EP-a u podupiranju medijske pismenosti. Među analiziranim zemljama posebno se ističe Estonija u kojoj je medijska pismenost dio nacionalnog kurikuluma i koja je najdosljednija u promociji medijske kulture (usp. 2017, 49).

Treći tematski dio knjige “*Fight Against Propaganda*” otvara rad Roberta Putnisa “*Latvian Media Policy Res-*

ponses to the Foreign Information Treath” koji upozorava na ruski utjecaj na latvijskoj medijskoj sceni kroz djelovanje lokalnih medija. Riječ je o zabavnom sadržaju koji se temelji na post-sovjetskoj nostalgiji, praćenoj teorijama zavjere i društveno štetnim komunikacijskim formama poput govora mržnje, ističe autor, što je rezultiralo šestomjesečnom zabranom emitiranja ruske televizije, ali i donošenjem smjernica za latvijske medije 2016 – 2020 (usp. 2017, 58). Opisane smjernice za medije nastoje odgovoriti na kompleksna društvena pitanja jačanjem medijske pismenosti, društvenog okruženja te regulacijom medijskog tržišta, no to ipak ne rješava problem “onih koji status i privilegiju novinara koriste protiv demokratskih institucija” (2017: 62). “*Meeting and Treating Extremism*” pita se Ewa Thorslund u sedmom poglavlju knjige, donoseći analizu švedskog Vijeća za medije koje je istraživalo povjerenje građana u teorije zavjere, upotrebu medija, kao i povjerenje mladih u društvo (usp. 2017, 65). Iako je uočen značajan udio nasilnog i antidemokratskog sadržaja u *online* medijima, Vijeće nije pristupilo restriktivnim mjerama, već poticajnim (tiskanje edukativnih brošura) s ciljem jačanja medijske i informacijske pismenosti (usp. 2017, 66).

Četvrtu tematsku cjelinu “*Commitment is Required*” otvara osmo poglavlje “*Media and Information Literacy for Children and Parents*” Hrefne Sigurjónsdóttir. Autorica donosi

prikaz rada Centra za sigurniji Internet (SAFT) koji kao nacionalno udruženje roditelja djeluje na Islandu s ciljem promocije bolje medijske edukacije za djecu i studente (usp. 2017, 71). Iako je suradnja s roditeljima relativna novost u baltičkim zemljama u odnosu na nordijske, Sigurjónsdóttir ističe kako se na taj koncept vrlo pozitivno gleda i u Finskoj (usp. 2017, 72). Za uspješnu implementaciju medijske pismenosti potrebna je tješnja suradnja svih uključenih u odgojno-obrazovni proces, a o tome u Finskoj postoji široki društveni konsenzus, ističe Saara Salomaa u devetom poglavlju *“Reaching Out for Young Adults”*. Iako je medijska pismenost jedna od sastavnica nacionalnih kurikulumata, pa i Digitalne Agende 2011 – 2020, autorica tvrdi kako realizacija koncepta pomalo kasni budući da obrazovanje za medije nije samostalni školski predmet, a podučavanje je ovisno o individualnim osobinama pojedinaca (usp. 2017, 75). Uloga odraslih u edukativnim je materijalima i politikama uglavnom marginalizirana, a autorica zaključuje kako medijska pismenost treba biti dio cjeloživotnog učenja i time pravo svakog građanina (usp. 2017, 76). S druge strane, glavno pitanje medijske pismenosti u Norveškoj postaje digitalni *bullying*, naglašava Eva Liestøl u desetom poglavlju *“Digital Bullying – A Matter of Health”*, upozoravajući kako je taj fenomen uvršten na listu prioriteta zdravstvenih pitanja s obzirom na to da njegove posljedice

mogu biti pogubne za djecu i mlade (usp. 2017, 79). Opisujući kampanje *“Use Your Head”* i *“You Decide”* autorica piše kako je nužno raditi na mehanizmima njihove evaluacije. Digitalne vještine su među ključnim projektima finske vlade kako bi se osiguralo korištenje medija u različitim kontekstima, a sve s ciljem jačanja osobnih kompetencija, budući da se njihova razina među finskom djecom u međuvremenu pokazala neadekvatnom (usp. 2017, 83), stoji u jedanaestom poglavlju knjige *“From Digital Skills to Digital Citizenship: Insights from Research and Educational Practice”* koji donosi intervju s Kristiinom Kumpulainen. U njemu se Eva Liestøl osvrnula na promociju digitalnih kompetencija u formalnom obrazovanju, zatim na upotrebu dijaloškog pristupa u obrazovanju, kao i na ulogu identiteta u digitalnom dobu. Usvajanje digitalnih vještina i rad u takvom okruženju pomažu u holističkom modelu učenja koji nastoji povezati kuću, učionicu i zajednicu u globaliziranom svijetu (usp. 2017, 87). S druge strane, mladi u Estoniji nerado koriste *online* alate za samopromociju, što može biti problematično, budući da je pozitivan *feedback* važan za samopouzdanje, naglašava Kadri Ugur u dvanaestom poglavlju *“Hot Young Estonians – On Screen or Not?”*. Istodobno, mladi se snimaju zbog zabave, ali su i opterećeni idealima ljepote. Ipak, snimanje videa može biti korisno za jačanje društvenih, medijskih i komunikacijskih vje-

ština u vidu samoprezentiranja budućim poslodavcima, zaključuje autor (usp. 2017, 91).

Digitalizacija se pokazala kao proces pun potencijala, ali i problema, ističu Leo Pekkala i Ingela Wadbring u posljednjem, trinaestom poglavlju knjige *“Citizens in a Mediated World. Some Final Words”*. Inzistiranje na medijskoj pismenosti može doprinijeti stvaranju obrazovanih i informiranih građana koji će aktivno i kritički sudjelovati u izgradnji demokracije. No, autori upozoravaju kako ta kritičnost može voditi i ka promjeni ustrojstva društva (usp. Hobbs, 1998 prema 2017, 96). Ovaj priručnik donosi dragocjena iskustva nordijskih i baltičkih zemalja koja pokazuju važnost suradnje svih dionika u društvu;

od vlasti, roditelja, odgajatelja do nevladinog sektora u uspješnoj provedbi medijske pismenosti, ali i pokazuje razlike među njima. Digitalno doba donijelo je brojne prednosti, ali treba istaknuti i važnost posjedovanja znanja i vještina za kritičko promišljanje te aktivno i odgovorno korištenje medija kako među djecom, tako i među odraslima. Knjiga je namijenjena akademskoj javnosti, nevladinom sektoru, novinarima te svima koji se žele informirati o konceptu medijske pismenosti i iskustvima dobre prakse nordijskih i baltičkih zemalja, te svojim djelovanjem unaprijediti njenu implementaciju u nacionalne obrazovne kurikule, ali i javne politike.

Tanja Grmuša